

BOEKBESPREKINGS

VAN BRUMMELEN, H.W. 1990. **Christian Education: Schooling for freedom**
Potchefstroom : IRS/PU vir CHO. Reeks F nommer 39. 198p.

Resensent: J.L. van der Walt (Dept. Fundamentele Opvoedkunde, PU vir CHO).

Die publikasie van hierdie boek volg op 'n kursus in Christelike onderwys wat in 1989 in Suid-Afrika aangebied is deur die skrywers, al drie deurwinterde denkers oor die aanbieding van Bybels-reformatoriese onderwys en opvoeding. Diegene wat die kursus bygewoon het, sal die verskyning van die boek verwelkom, veral ook in die lig van die besoek van een van die skrywers, Harro van Brummelen, in 1990 aan verskeie universiteite en ander instansies in die RSA.

Die eerste indruk wat gewek word by die lees van die boek is dat 'n mens nie hier met ligte ontspanningsleesstof te make het nie, maar met diepgaande denke oor die moontlikheid en die aanbieding van Christelike wetenskap. Die boek behandel belangrike vraagstukke, soos die kenmerke van Christelike skoolonderwys, die moontlikheid van Christelike-skoolonderwys in 'n sekulêre skoolomgewing, die gevare van kultuurgebondenheid in die onderwys, maar ook die moontlikhede en die uitdaginge daarvan, onderwys as profetiese getuie en die riglyne daarvoor; onderwys as liefdesdiens, onderwys as rentmeesterskap, die struktuur van die skool wat ware vryheid kan bied; skole in 'n vrye samelewing; die navolging van die beeld van God in die skoolonderwys; die praktyk van Christelike onderwys en die vergestaltung van die Christelike lewensbeskouing in die kurrikulum. Al hierdie fasette van Christelike skoolonderwys het die skrywers oor die jare diep besig gehou en lesers het nou die geleentheid om te deel in die vrug van hulle denkarbeid.

Die boek is in goed verstaanbare Engels geskryf, maar die Afrikaanssprekende en veral die leser wat nie oor die nodige agtergrond beskik nie, mag probleme ondervind om al die argumente ineens te volg. Die boek is inhoudelik goed gestruktureer: soos 'n mens deur die jare van hom gewoon geraak het, bring Stuart Fowler die breë opvoedingsfilosofiese agtergronde na vore, en behandel die verskillende filosofiese vraagstukke rondom die voorsiening van 'n Christelike skool en onderwys; hierna kom Harro van Brummelen en John van Dyk met meer praktiese insigte. In laasgenoemde gedeeltes word meer aandag aan die Christelike kurrikulumsamestelling en die onderrig-leerfasette gegee.

Die lees van hierdie boek word sterk aanbeveel vir enige opvoedkundige wat sy opvoedkundebeoefening in die lig van die Woord van God wil doen, ook vir enige onderwyser wat sy onderrigarbeid in die lig van die Skrif wil uitvoer, sowel as vir elke ouer wat sy doopbelofte wil nakom. Die boek het sterk vormende waarde, en dit sal veral die denkende mens bevredig. Dit word sterk aanbeveel.

VELEMA, W.H. 1990. **Nieuw zicht op gereformeerde spiritualiteit**. Kampen: Kok 208 p.

Resensent: C.J.H. Venter (Dept. Diakoniologie, PU vir CHO)

Hierdie is die jongste werk van die bekende teoloog en dosent in Diakoniologie en Etiek aan die Theologiese Hogeschool der Christelike Gereformeerde Kerken te Apeldoorn. Die werk word ook opgedra aan hierdie skool.

Die doel van die skrywer is om die tema van gereformeerde spiritualiteit in die konteks van hedendaagse strominge en denke te plaas en om van daaruit 'n nuwe visie te bied op gereformeerde spiritualiteit.

Wat direk opval in hoofstukke 1 en 2 is die absolute belesenheid van die skrywer. Sy werk en navorsing is op datum. Hierdie feit blyk ook weer uit die laaste hoofstuk: "Spiritualiteit en het vinden van God", waarin hy in verband met die sogenaamde Godsverduistering, die in 1990 verskene werk van Graafland breedvoerig bespreek en gefundeerde kritiek lewer.

Vanuit die aktualiteit van denke en gesprek oor spiritualiteit, word aandag aan verskillende opvattings gewy en dan aan die kontekstualiteit en tipering van verskillende strominge. In hoofstuk 6 maak Velema 'n saak uit dat die term *spiritualiteit* - hoewel in sommige kringe met 'n vreemde inhoud gelaai - tog bruikbaar is en met 'n suiwer inhoud gevul moet word in wetenskaplike besinning oor gereformeerde spiritualiteit.

In 'n sewende onderafdeling, "Wat is gereformeerd?" word vyf parameters gebied om hierdie vraag te beantwoord. Hierdie vyf riglyne is: 1. Erkenning van die soewereiniteit van God waarmee korreleer dat alles gerig moet wees op God se eer. 2. Ons aangewesenheid op die openbaring van God waarmee korreleer dat alleen in die geloof oor God en 'sake' van God gepraat kan word. 3. Die radikale verdorwenheid van die mens en heil in ons (pneumatologie) waarmee die belewing van die heil korreleer. 5. Die verwagting van Christus se wederkoms en hiermee korreleer ons arbeid en lewe onder die gesigspunt van God se gerig en finale verlossing. Al vyf hierdie sake word beskou en ontleed in 'n trinitariese perspektief.

Hoofstuk 8 word gewy aan 'n aanduiding en ontleding van Bybelse begrippe wat in verband met spiritualiteit gebring kan word, vrees vir die Here, vertroue, verwagting, verootmoediging, skuldbeleydenis ensovoorts.

In hoofstuk 9 - "Komponente van gereformeerde spiritualiteit" - bereik die werk 'n kruin. Velema stel dat gereformeerde spiritualiteit bepaal word deur die Woord. Daarom wil hy ook praat van Spiritualiteit. Vervolgens werk hy op 'n insiggewende wyse die komponente wat reeds as parameters in hoofstuk 7 aangedui is, nader uit.

Die oefening in Spiritualiteit word in hoofstuk 10 omlyn en die volgende word beskryf: selftug en tyd, inspanning en toewyding, gemeenskaplikheid en organisasie, Bybellees en gebed, die erediens, meditasie en erediens in die gesin.

Hoofstuk 11 toon dat Velema 'n gedeë vakman is. Hy trek die kontoere wat hy oor Spiritualiteit blootgelê het deur na verskillende teologiese vakke: Predikkunde, Pastoraal, Evangelistiek, Apologetiek, Liturgiek, Kategetiek en Etiek. Hy bepleit 'n afsonderlike vak, Spiritualistiek, in die teologiese ensiklopedie en toon ook die terrein aan, naamlik die ondersoek hoe die Woord van God in die persoonlike lewe geken en beleef word. "Het persoonlike antwoord op het evangelie in een meditatief en actief leven. Geloven - hoe doe je dat? Wat is er voor nodig om het vol te houden in het geloof? ... Welke plaats mogen emoties hebben en hoe ga je daarmee om?" (p. 162/3).

By hogenoemde sou ek graag wou aansluit en stel dat 'n saak soos gebedskunde 'n baie prominente plek is so 'n vak sou moes vind.

As samevattende beoordeling gee ek die volgende:

- Ons het hier te doen met 'n Skrifgefundeerde en omvattende werk oor 'n baie aktuele saak. Die versigtige, maar onomwonde en suiwer wyse waarop die bevindelike deur Velema gehanteer word, spreek my aan. Uiteraard sou van die stof dalk anders gerangskik kon word en hier en daar word die indruk van herhaling geskep wat meegebring word deur die vormgewing. Hy stel naamlik 'n saak of sake in 'n hoofstuk, onderneem dan 'n ekskurs en werk dan in 'n volgende hoofstuk reeds gestelde kernsake nader uit. Hierdie wyse van werk het die voordeel dat dit die leser hou by die basiese stof en dit inskerp.
- Die werk getuig van wye belesenheid wat gekombineer word met liefde vir gereformeerdeheid.
- Die eerlike wyse waarop Velema in diskussie tree is 'n voorbeeld vir wetenskaplike gesprek. Hy gaan as 't ware uit sy pad om aan 'n 'opponent' se standpunt reg te laat geskied en hom billik te behandel. Daarna stel hy sy eie standpunt op 'n kalm en gefundeerde wyse.

Die lees en deurwerk van hierdie boek was vir my verrykend.

HELBERG J.L. 1990. Die verbondsvolk se verhouding tot sy land (veral in die tyd rondom die wegvoering in Babiloniese ballingskap: die Groot Profete en Klaagliedere). Potchefstroom : Departement Sentrale Publikasies, PU vir CHO.

Resensent: E.J. Smit (Dept. Bybelkunde, PU vir CHO).

Hierdie werk is veel interessanter en meer diepgaande as die indruk wat die titel op die eerste oogopslag dalk mag maak. Dit is nie alleen 'n werk wat die skrywer se resultate van die teologiese, of "openbaringshistoriese" ondersoek van die aangeduide Bybelboeke, nl. Jeremia, Esegïël en Jesaja (veral hfst. 40 - 66) saam met Klaagliedere weergee nie. Dis ook nie net 'n kritiese gesprek oor die belangrikste standpunte wat in die teologiese werke hieroor na vore kom nie. Dis 'n werk wat tot aan die einde nie bang is om die implikasies van die teologiese debat vir die kontemporêre gedagterigting oor verskeie aktuele sake te stel nie.

Die werk is 'n ondersoek na die plek wat die land van die verbond as beloofde land en verbondsland (en ook die stad Jerusalem/Sion) inneem in die verbondsvolk se geloofsverhouding met God. Tog kan hierdie onderwerp nie losgemaak word van die totale teologiese, of "openbaringshistoriese" siening van die Ou Testament nie. Op pakkende wyse ontwikkel die skrywer stap vir stap sy siening van die land in teologiese konteks in gesprek met opponerende of ondersteunende standpunte. Die feit dat daar in die bestek van die werk nie ruimte is vir uitvoerige argumente nie, alhoewel 'n mens dit meermale sou verwelkom, het inderdaad baie voordele, vernameelik omdat die kern van die argumente so duidelik gestel word. Tog voer die kernagtigheid soms tot moeilik verstaanbare formulerings. Die bespreking byvoorbeeld van Buber se weergawe van die standpunt van rabbi Bezalel teenoor dié van Machiavelli, Calvyn en Grotius dra as gevolg van die heknoptheid daarvan (Grotius se standpunt is beperk tot 'n enkele frase) nie baie by tot die hele diskussie nie.

Die leesbaarheid van die boek word verhoog deur die feit dat die skrywer aan die einde van hoofstukke 3 en 4 'n opsomming gee van die belangrikste bevindinge in elk van die betrokke hoofstukke.

In sy sentrale uitgangspunt met betrekking tot die studie van die plek van die land in die Ou-Testamentiese geloof sluit die skrywer sterker aan by die "landtema" van Brueggemann as by die eksistensialistiese benadering (van Bultmann) wat sterk individualisties is, en die benadering van Von Rad en Wright wat die aksent lê op "die magtige dade van God in die geskiedenis", maar wat dan 'n diskontinuiteit bewerk met die Kanaänitiese faktore (pp. 8-9). Hierdie aansluiting by die "landtema" maak dit vir die skrywer moontlik om by die aktuele temas uit te kom, soos die probleem van

landskerk / volkskerk / groepskerk teenoor "volk van God" (p. 138), die verhouding van die gelowige tot sy land van inwoning (p. 139), sy verhouding teenoor die aarde (die probleem van die ekologie, pp. 140-141), en sy houding teenoor die maatskaplike probleem van ryk en arm (pp. 141-141).

Om hierby uit te kom, moes die skrywer uiteraard besin oor die betekenis van die Ou-Testamentiese uitsprake in die lig van die Nuwe Testament. In hierdie verband is een van die kritiese vrae wat aandag kry, die vraag of die kerk in die plek van Israel gekom het. Die genuanseerde wyse waarop hierdie vraag beantwoord word, hoewel die skrywer stel dat hy oor hierdie aspek net kortliks kan handel, toon die teologiese verantwoordelikheid waarop hy te werk gaan. Sy versigtige aansluiting by Rendtorff (wat hom verset teen die voorstelling "dat die verkiesing van die volk Israel op die Christelike kerk oorgegaan het", p. 128) en sy aansluiting by Bächli met die stelling: "Die heilige volk is as etniese grootheid nie meer houdbaar nie, dit word op 'n ander vlak verwerklik", waarna hy dan stel dat daar in die Skrif nie gronde is om aan te neem dat "die belofte van die land ook nog weer 'n rol sal speel in die stigting van die staat Israel nie, ook nie in 'n verwagte millennium nie" (p. 128, kyk ook p. 129), gee duidelik blyke hiervan.

In verband met die wyse waarop die uitsprake van die Ou Testament verstaan moet word, kom daar twee belangrike uitsprake voor. Die skrywer sê op p. 114: "Die sentrale geografiese kategorieë van die tradisie het simbole geword", en op p. 125 word klaarblyklik met instemming verwys na Martens; hy "sien die brug tussen Ou Testament en Nuwe Testament as: simboliek". 'n Meer sistematiese uiteensetting van hierdie benadering sal baie waardevol wees, maar dit is begryplik dat hierdie boek nie die plek is daarvoor nie.

Die boek kan naas die ander uitgawes van die skrywer oor die Openbaringsgeskiedenis, byvoorbeeld *Die Here regeer* (1983. Pretoria: NGK) en *Verklaring en prediking van die Ou Testament* (1983. Potchefstroom: PTP) as 'n belangrike bydrae beskou word tot die teologiese studie van die Ou Testament. Wat hierdie werk baie verfrissend maak, is die bondige en duidelik gedagtewisseling met ander standpunte, en die wyse waarop die skrywer die geloofsimplikasies van teologiese standpunte ook vir die aktuele moderne problematieke uitwys.

Prof. Helberg moet bedank word dat hy hierdie werk, wat die resultaat van 'n navorsingsprojek is, die lig laat sien het. Dit is 'n werk wat van groot waarde is en wat as noodsaaklik beskou word om gelees en bestudeer te word deur enigiemand wat belangstel in die teologiese diskussie van die Ou Testament, en in die waarde wat hierdie diskussie het vir die verstaan van die Ou Testament in die besonder en die Bybel in sy geheel.

VAN GENDEREN, J. 1986. **De gemeenskap der heiligen.** Kampen : Kok. 69 p.

Resensent: J.H. van Wyk (Dept. Dogmatologie, HTS/PU vir CHO).

In hierdie Apeldoornse studie gaan Van Genderen in agt hoofstukke in op die apostoliese belydenis van die gemeenskap van die heiliges. Hy wys allereers op die aktualiteit van die onderwerp, ontleed daarna die *Apostolicum*, om vervolgens na die Skrifgegewens te kyk. Hier verwys hy ook na die studie van die Suid-Afrikaanse teoloog E.P. Groenewald oor *koinonia* – dit is egter onverstaanbaar dat Groenewald ondanks sy studie so vasgevang kon raak in 'n apartheidsdenke. Vervolgens kom die Rooms-Katolieke en die Reformatoriese opvattings aan die orde. Die skrywer wys daarop dat Calvyn in konfrontasie met die spiritualiste en andere sedert 1539 al meer nadruk begin lê het op die sigbaarheid van die kerk van Christus (37). Hierna word gehandel oor die gemeenskap van die heiliges enersyds as gawe en andersyds as opdrag. Van Genderen oordeel dat "de verschillen van ras en volk, taal en cultuur worden nu al doorbroken door de gemeenschap die er in Christus is" en dat dit in die toekoms nog duideliker aan die lig sal tree (50). In 'n slothoofstuk word verdere gesigspunte ontleed.

Die skrywer het goed daarin geslaag om hierdie omvangryke onderwerp in kort bestek op verantwoorde wyse te behandel. Hy beïndruk met sy wye kennis, wetenskaplike aanbieding en Skrifverantwoorde benadering. Wie homself vinnig oor die onderwerp wil oriënteer, veral wanneer die stof in HK 21:55 in die prediking behandel moet word, kan hierdie boek met groot vrug gebruik.

VAN DER WALT, B.J. 1991. **Anatomy of Reformation.** Potchefstroom : IRS. 581p.

Resensent: A.L. Combrink (Dept. Engels, PU vir CHO).

Hierdie boek is 'n uitgebreide en hersiene weergawe van die oorspronklike 1981-publikasie. In die *Preface* verklaar die skrywer dan ook dat hy graag hierdie boek wil sien as die finale deel van die trilogie wat begin het met *Heartbeat* (1978, herdruk in 1983 en 1988) en *Horizons* (dieselfde datums). Hierdie boeke is baie goed ontvang en dit het nodig geblyk om verdere kommentaar en nadenke te verskaf.

Die skrywer sê self dat die boek minder tegnies en dus meer populêr van aard is - dit sal uiteraard die toon van die resensie beïnvloed. Die 24 hoofstukke is saamgevoeg as kompilasie van materiaal wat al tevore gepubliseer is terwyl 'n aantal hoofstukke spesiaal vir hierdie publikasie saamgestel is.

spesiaal vir hierdie publikasie saamgestel is.

Die boek is in ses hoofdele verdeel en die bespreking sal ook hierdie verdeling volg.

Die eerste deel omvat hoofstukke 1 tot 5 en handel oor Christus se houding teenoor godsdienstige, sosiale en politieke tendense van sy tyd. Hierdie hoofstukke reik wyd en lees vlot omdat die toonaard onsentimenteel is - as voorbeeld hiervan geld die stelling van die skrywer dat piktorale weergawes van die Christusfiguur dikwels misleidend en sentimenteel is. Hierdie selfde houding van die skrywer skemer ook deur in hoofstuk 3, waar hy aandui dat die populêre opvatting dat Christus ingetree het vir die armes in der waarheid nie veel skriftuurlike bewysgronde as basis het nie.

Hierdie afdeling eindig met die hoofstuk oor 'n nuwe weg tot reformatie, en het 'n veelvoud aanhalings uit die Bybel om dié standpunt te steun. 'n Pluspunt hier is dat die stof wat bespreek word nooit ondermyn word nie.

Hiervandaan beweeg die skrywer na die sestiende-eeuse reformatoriese kultuur, en hy behandel 'n aantal minder bekende Reformatore, soos Hus, Zwingli en Knox. Hierdie tweede deel is lewendig en informatief, en spreek die gewone leser baie sterk aan. Die hoofsaak wat hier aangeroei word is die reformatoriese pogings deur hierdie mense en dan ook die mate waartoe hulle werk as inspirasie kan (moet?) dien vir andere.

Die derde deel, vanaf hoofstuk 9 tot hoofstuk 11, handel oor verskillende modelle vir Christelike betrokkenheid. 'n Aantal modelle word bespreek en dit word hieruit duidelik dat al hierdie modelle een of ander vorm van verdeeldheid tot gevolg het, en onvermydelik lei tot dualisme. Die skrywer se eie opvatting van die Christen *in* die wêreld, *met* die Bybel, kry hier 'n vaste neerslag.

Hoofstuk 11, wat die intellektuele dècor van die sestiende-eeuse Reformasie kontekstualiseer, is 'n baie soliede, selfs akademiese bydrae, met heelwat bronnemateriaal aangedui.

Die oorkoepelende tema van die boek, wat dusver uitgewerk en omskryf is, word in die vierde afdeling toegepas. Hier gaan dit om die Suid-Afrikaanse situasie.

Die oorkoepelende idee van die boek, die ononderbroke behoefte aan *radikale reformatie* word in Suid-Afrikaanse kerklike konteks toegepas en word in die volgende hoofstuk opgevolg met 'n oorsig en bespreking van die belangrikste tekortkominge wat binne die Suid-Afrikaanse kerkpraktyk na vore kom. Die taak van die kerk, soos dit binne die raamwerk van die sentrale tema van die boek na vore kom, word dan verder uitgewerk, ook binne die raamwerk van die betekenis en toepaslikheid van sending-werk binne ons huidige samelewing.

Die vyfde afdeling het meer te doen met 'n sosiopolitiese perspektief. Hier kyk die skrywer veral na die baie interessante parallelle wat getrek kan word tussen ou en nuwe afgoderye, en die saak van ideologie word prominent betrek - "...ideologies turn our time into a vortex into which man will irrevocably be sucked downwards. And many - millions - disappear into the abyss, because ideologies have hypnotic, demonic, seductive powers".

Hoofstuk 18 het weer eens 'n uiters bruikbare leeslys oor reformasie en ander vorme van hernuwing binne die kerk en die samelewing, en dit word gevolg deur 'n hoogs aktuele hoofstuk oor die regte en pligte van die staat en die burger. Geweld word ook hier binne 'n Bybelse raamwerk beskou. Die hoofstuk eindig met die woorde van wat deur die skrywer beskou word as "a song which speaks from and to the heart of Africa".

Die finale deel van die boek, hoofstukke 20-24, bevat toepassings binne die velde van onderwys en die akademie. Die hele saak van Christelike wetenskap word uitgewerk, en daar word verwys na die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys. Die ander hoofstukke behandel, onder andere, ekonomie, geskiedenis en filosofie binne die raamwerk van Christelike wetenskapsbeoefening.

Die boek eindig met 'n hoofstuk oor die wil van God en die wyse waarop die Heilige Gees ons kan lei in ons besluitneming.

In die naskrif (*Postscript*) word weer eens aangedui dat die boek slegs gesien moet word as 'n samestelling van "flashes and fragments" van 'n reformatoriese wêreld-beskouing.

Uiteindelik moet 'n oordeel uitgespreek word.

Aan die positiewe kant moet gestel word dat die boek baie inligting bevat en dit oordra op 'n nugter en helder manier. Die boek word nooit sentimenteel nie.

Aan die teenkant moet gesê word dat die boek, vanweë sy aard as "flashes and fragments", dalk onewigtig word - miskien wydlopieg en te verskillend in toonaard, van die hoogs populêre tot die stewig-akademiese. (Daarby is die proeflees ietwat van 'n probleem, en 'n mens kan nie altyd bepaal of iets 'n setfout of 'n taalfout is nie.)

Oor die geheel gesien is dit 'n leesbare, bruikbare boek, wat 'n mens weer en weer kan opneem en lees - 'n waardevolle hydrae tot die leesstof oor die Christelike wêreld-beskouing en Christelike wetenskapsbeoefening.

CRAFFORD, D. 1990. Uitdagings vir die kerk in Afrika. Universiteit van Pretoria Teologiese Studies no. 8. Pretoria : NG Kerkboekhandel. 113 p. Prys: R21,00.
--

Resensent: M.A. Kruger (Dept. Nuwe Testament, HTS/PU vir CHO).

Hierdie werk van prof. Crafford bevat 'n inleiding en nog ses ander hoofstukke: "Uitdagings van die onafhanklike swart kerke en bewegings aan die Kerk van Afrika"; "Die uitdagings van die Islam vir die kerk met besondere verwysing na Suidelike Afrika"; "Die uitdaging van die Marxisme aan die kerk in Afrika"; "Swartbewussyn en bevryding in die konteks van Suider-Afrika"; "Etiek in die Afrika-konteks" en "Die ekumene in Afrika."

Die bundel het 'n gepaste naam aangesien dit artikels oor die sendingsituasie, oor kerklike verhouding, onderlinge kerklike diens en ekumeniese verhoudinge bevat. Ook bied die publikasie 'n merkwaardige geskakeerde oorsig oor die Afrika-situasie binne die bestek van 113 bladsye. As die verskillende denominasies die oë na buite wil rig, kan hierdie boek dien om die dienskarakter na buite te bepaal.

Een paragraaf op bladsy 88 rig 'n besondere appèl tot die leser: "As die Christelike kerke enigsins met die bewegings wil kompeteer, sal hulle 'n lewende *koinonia* in die stadskerke moet herstel. Mense moet voel dat die kerk 'n ware broederskap is wat vir mekaar omgee en wat die teenwoordigheid van Christus demonstreer, selfs in die gebrokenheid van die stadstoestande." Afgesien van die miskien minder gelukkige keuse van die woord *kompeteer*, word hier so 'n groot waarheid uitgespreek dat daarvoor baie meer nagedink moet word. Die suiwerste Woordverkondiging kom te staan voor 'n hindernis wat haas onoorkomelik is wanneer die verkondigers aantoon dat hulle reserwes plaas op ware gemeenskap. Daarteenoor kan die Woordverkondiging kom deur 'n swakke mens wat stamel, maar uit wie die liefde en die ware begeerte tot Christelike gemeenskap straal – iets wat 'n hele wêreld kan laat oopgaan.

Op sommige plekke is die bibliografiese besonderhede nie goed verwerk nie, maar daar word 'n uitgebreide en resente literatuuropgawe verstrek.

Die boek word van harte aanbeveel vir almal wat met sending besig is, maar meer nog vir almal wat vra hoe die kerke van diens kan wees buite hulle eie grense.